

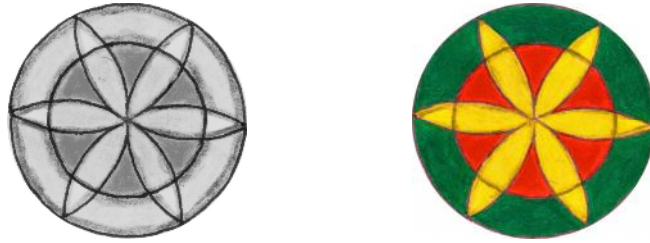
SOLKORSET – ett uttryck för soldyrkan vid norra polcirkeln

I tornedalsk allmogetradition längs hela dalen förekommer ett sexuddigt solkors inristat i forna jakt- och fångstredskap. Liknande solkors, om än med fler detaljer, förekommer ofta även ingraverat i friargåvor såsom skäktbrädor, rockblad, linfästen, bandgrindar etc . Symbolen kan ha inristats i arbetsredskap bara för dekorationens skull, men då den förekommer i exempelvis kruthorn och knivskaft, knivslidor, så kan tanken också ha varit att solkoret för tur, framgång eller bra vägvisning med sig vid jakt eller fångst. På 1960-talet fanns av och till i Jordbrukarnas föreningsblad en annons där en knivtillverkare i Junosuando erbjöd sina alster vilka han dekorerat som han skrev med ”solkorsets jaktsymbol”. Bilden på kniven var liten men det inristade korset var ändå tydligt i sina konturer. På 1970-talet fanns i hemslöjdsbutikerna i Övertorneå ett kruthorn tillverkat av en slöjdare i Rantajärvi eller någon av grannbyarna i trakten - ett kruthorn med just ett sådant solkors inristat. Man får uppfatta symbolen som äkta eftersom den tydligen var känd även så långt upp efter dalen som Junosuando. Den finns återgiven även i ett kruthorn på muséet i Jukkasjärvi. Nedan visas en bild på det kruthorn som försålades i Övertorneå. Obs att den skall ha dubbla cirkclar varav den inre på ett för ögat balanserat avstånd från den yttre cirkellinjen.

Antalet uddar i korset erhålls automatiskt genom att passarspetsen placeras på den yttre ringlinjen och blyertsspetsen dras genom origo. Passarspetsen flyttas därefter till endera av den dragna cirkellinjens skärningspunkt på den yttre ringlinjen. Detta upprepas tills man gått den yttre ringen runt. På det sättet erhålls automatiskt ett sexuddigt kors regelbundet placerat. Nackdelen med

denna metod är dock att man förlorar en konstnärligare utformning av symbolen jämfört med bilden på kruthornet ovan.

Symbolen till höger har de typiska färger som finns i Lovikkavantens dekor. Samma färgnyanser hittas i de kvinnliga folkdräkter som förekommit i Tornedalen, det vill säga engelskt rött, gult och grönt.

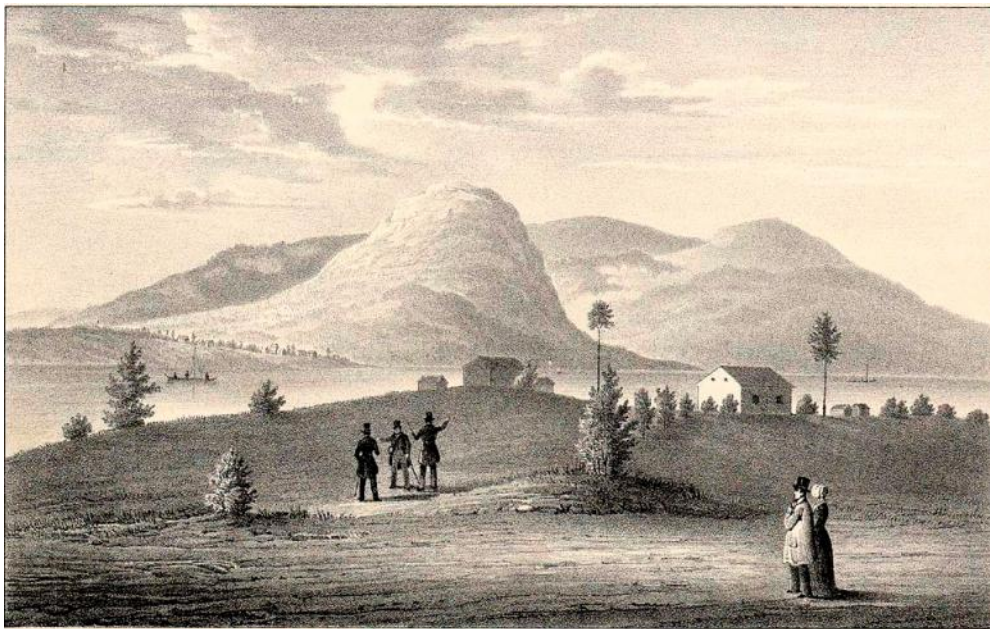

Exempel på rockblad. Matarengi hembygdsmuseum, Övertorneå.

Soldyrkan uppe på vissa berg

Midnattssol kallas, som bekant, det fenomen då solen under ett dygn aldrig befinner sig helt under horisonten. Midnattssol inträffar norr om polcirkeln på det norra halvklotet och söder om polcirkeln på det södra halvklotet under respektive sommarhalvår. Antalet dagar per år som det är midnattssol ökar ju närmare polerna man kommer. Vid själva polerna går solen endast upp och ner en enda gång varje år. Där råder ett halvårs konstant midnattssol ("polardag"), följt av flera veckors skymning, sedan mörker och till sist gryning innan midnattssolen visar sig igen. I Polcirkelbyn Juoksengi, vid norra polcirkeln (66 grader 33 minuter nordlig bredd), är solen uppe hela dygnet vid sommarsolståndet (cirka den 21 juni). Men tack vare jordens atmosfär kan man faktiskt se midnattssolen drygt en halv grad söder om polcirkeln. Nöjer man sig dessutom med att skymta solens övre kant kan man se midnattssolen ytterligare en kvarts grad längre söderut. Förutsättningen är att inget skymmer horisonten i norr.

I den trakt där polcirkeln tidigare legat och där den nu ligger är inte solkorset det enda uttrycket för soldyrkan. Traditionen i dessa trakter att på särskilda berg - Luppjo och Ava saxa (fi Aavasaksa) - fira midnattssolens, ljusets och sommarens ankomst är utomordentligt gammal. Allt måste med största sannolikhet gå tillbaks på dessa bergs roll som "valfartsställen" för den soldyrkan som ifråga om ålder förlorar sig in i historiens dunkel. Ingen vet när Luppjo blev det midnattssolsberg det alltid varit. Att berget alltid varit och fortfarande är en sådan central punkt är självklart och inget modernt påhitt.

Luppjo vid Torne elf illustrerat på 1800-talet av Lennart Forstén.

Man kan fråga sig hur långt tillbaks i tiden denna tradition kring solen kan tänkas gå? Kan den tidpunkten spåras på något sätt? Det kanske är möjligt om man utgår ifrån var den geografiska sydgränsen idag går där midnattssolen visar sig, m.a.o där polcirkeln idag går.

Utgår man från polcirkelnns årliga nettoförflyttning norrut och räknar från dagens läge i Juoksengi bakåt i tiden så hamnar polcirkeln drygt ett 30-tal km söderut i trakten av Luppio sådär år 0. Det kanske var då när man inte längre kunde se midnattssolen från den höjdnivå där man vanligtvis vistades på (på stranden av Torne älv) som man började klättra upp på det särskilt för ändamålet utvalda berget Luppio. Det verkar obestridligt att man upplevde solen - och just solen vid den tidpunkten av året - som så betydelsefull att man högtidlighöll dess läge över horisonten genom att "dyrka" den uppe på detta utsiktsberg. På östra sidan om älven, på Avasaxa (fi Aavasaksa), gjorde man likadant och vi vet att denna sed förekommit länge även i Överkalixtrakten (Yli-Kainus), på Brännaberget. Observera just orden BRÄNNNA som kanske till och med anspelar på att man haft eldar på berget när midnattssolen dyrkades.

Traditionen att på ett särskilt berg fira ljusets och sommarens ankomst är känd även från Mellannorrland. År 1800 noterar nämligen J. E Forsström i sin resejournal över sin studiefärd till Lappland och Finnmarken att "landtfolket" i Sundsvallstrakten samlades pingstaftonen på berget Nolby knöl "under musik och dans". Överst på berget "fanns ock en liten reservoir, hvarutur jag drack Uppsalavännernas skål". Nedan ses Nolby knöl i vinterskrud.

Den här gemensamma traditionen kan därför till och med bottna i kända hälsingska anor hos befolkningen i Hälsingbyn det vill säga i Kaihnuunkylä i Tornedalen med kringliggande byar. Vid Polcirkeln och byahuset i Juoksengi ligger den lilla backen Helsingintörmä/Helsingbacken.

Hälsingland är Norrlands äldsta kulturbygd. I äldre tid benämndes hela Norrland som Hälsingland. I Hälsingegårdarnas förstukvistar finns väldigt ofta ett solmotiv inristat vilket påvisar en gammal naturlig soldyrkan hos hälsingarna.

Polarnatten

Polcirkeln utgör också den gräns norr om vilken polarnatten uppstår i december månad. Den 22 december ligger solen som högst just vid horisonten. Om detta skrivs på Wikipedia: ”Strax norr om norra polcirkeln varar polarnatten några dagar kring vintersolståndet. Här är dock solen så nära under horisonten att det rör sig om skymnings/gryningsljus mitt på dagen. Man måste komma norr om ungefär 72 breddgraden för att det ska upplevas som mörkt mitt på dagen.”

Solen som högst alldeles vid Polcirkeln i Juoksengi julafton 24 dec 2011 kl 12.00. Foto: Ö. Bucht

Är inte det här spännande associationer kring något som inte är någon nutida konstruktion utan ett av alla i Övertorneå kommun sedan gammalt känt faktum.

Med andra ord – något som är lokalbefolkningens eget och på så sätt något definitivt unikt. Ett unikum som väcker spektakulära tankar och tankespån hos gästande människor från annat håll. Många berömdheter har under tidens lopp besökt Luppio liksom Avasaxa (fi Aavasaksa). År 1835 visiterades Övertorneå av den berömde biskopen och psalmdiktaren Frans Mikael Franzén varvid han också besökte Luppio och ristade där sitt namn på hälleberget, toppklippan. Vid förhör med församlingens äldre medlemmar och nattvardsungdomen konstaterade han att ”både de äldre och ungdomen ägde försvarliga insikter i kristendomens sanningar”. Han skrev många berömda psalmer och kanske just utsikten på Luppio inspirerade honom till den välkända och populära adventssången ”Bereden väg för Herran. Berg sjunken djup står opp...”. Alla sådana här inristningar borde naturligtvis inventeras och bevaras som minnen om de tidiga besöken på Luppio. Det är ur kulturhistorisk synpunkt utomordentligt angeläget att sådana här urgamla minen och föreställningar uppmärksammas, tas tillvara och förs vidare till framtida generationer.

Östen Bucht